

УДК 346.9

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2\(37\)-5](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-2(37)-5)

«СУДОВІ» ПРИМИРНІ ПРОЦЕДУРИ

Степанова Тетяна Валеріївна

доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7419-0770>

Гут Сергій Федорович

аспірант кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8175-8870>

Стаття присвячена дослідженню та розвитку концепції вирішення спорів (конфліктів) між сторонами у ході розгляду справи в суді з використанням позасудових механізмів. Більшість процесуальних кодексів в Україні та за кордоном останнім часом включають норми врегулювання спору за участю або без участі судді. Автори за аналізом вітчизняних процесуальних кодексів виявляють і досліджують «судові» примирні процедури.

Всі способи вирішення спорів можна умовно поділити на судові та позасудові. Причому в «судових» способах можна виділити способи, які потребують активної участі судді (врегулювання спору за участі судді), та такі, які не потребують втручання судді на стадії пошуку мирних шляхів врегулювання спору, а суддя залучається до участі в примиренні лише на останньому етапі, і його завдання фактично полягає в перевірці законності умов врегулювання спору, до якого дійшли сторони (визнання позову, відмова від позову).

Загалом для якісної реалізації прав та захисту законних інтересів учасників справи вони мають володіти достатньо високим рівнем самоорганізації та самосвідомості, які є обов'язковими умовами досягнення компромісу між сторонами та його належного закріплення і подальшого підтвердження його законності судом. Хоча в деяких процедурах (наприклад, при проведенні врегулювання спору за участі судді) їх результат залежить також від професійної кваліфікації судді як посередника.

Автори доходять висновку, що судові органи мають бути більш зацікавлені у процедурі врегулювання спору альтернативним методом, а у разі ініціативи з боку фізичних чи юридичних осіб їх пропозиція має бути прийнята з урахуванням завдань, які ставить перед органами правосуддя держава та законодавець.

Оскільки законодавець закріпив широкий спектр можливостей мирного врегулювання спору між сторонами, то обґрунтовується подальша популяризація примирних процедур та роз'яснювальна робота, в тому числі і в суді, щодо ефективності та доцільності застосування таких процедур. В перспективі це буде мати позитивні наслідки для побудови в Україні правової демократичної держави.

Ключові слова: судочинство, провадження у справі, судова реформа, суд, примирні процедури, мирова угода, врегулювання спору за участю судді.

Stepanova Tetiana, Gut Serhii. 'Court' conciliation procedures

The article is devoted to research and development of the concept of resolving disputes (conflicts) between the parties in the course of court proceedings using extrajudicial mechanisms. Most of the procedural codes in Ukraine and abroad recently include rules for dispute settlement with or without the participation of a judge. The authors, based on the analysis of domestic procedural codes, identify and investigate 'judicial' conciliation procedures.

All methods of resolving disputes can be conditionally divided into judicial and extrajudicial. Moreover, among the 'judicial' methods, it is possible to distinguish methods that require the active participation of a judge (dispute settlement with the participation of a judge), and those that do not require the intervention of a judge at the stage of finding peaceful ways to settle the dispute, and the judge is involved in the reconciliation only at the last stage, and its task actually consists in checking the legality of the terms of settlement of the dispute reached by the parties (acknowledgment of the claim, rejection of the claim).

In general, for the qualitative implementation of the rights and protection of the legal interests of the participants in the case, they must have a sufficiently high level of self-organization and self-awareness, which are mandatory conditions for reaching a compromise between the parties and its proper consolidation and further confirmation of its legality by the court. Although in some procedures (for example, when settling a dispute with the participation of a judge), their outcome also depends on the professional qualifications of the judge as a mediator.

The authors come to the conclusion that the judicial authorities should be more interested in the dispute settlement procedure by an alternative method, and in the case of an initiative by individuals or legal entities, their proposal should be accepted taking into account the tasks set before the judicial authorities by the state and the legislator.

The legislator established a wide range of possibilities for peaceful settlement of the dispute between the parties, further popularization of conciliation procedures and explanatory work, including in court, regarding the effectiveness and feasibility

of using such procedures is justified. In the future, this will have positive consequences for building a legal democratic state in Ukraine.

Key words: *judiciary, proceedings, judicial reform, court, conciliation procedures, settlement agreement, dispute settlement with the participation of a judge.*

Вступ. Останнім часом активно просувається концепція вирішення спорів (конфліктів) між сторонами без звернення до суду або навіть у разі звернення до суду, але з використанням позасудових механізмів.

Загальновідомо, що у випадку, коли провадження у справі вже відкрито в суді, то до вирішення конфлікту між сторонами включаються імперативні норми, закріплені у відповідних процесуальних кодексах. Проте більшість таких кодексів в Україні та за кордоном останнім часом включають норми врегулювання спору за участю або без участі судді, яким властиві диспозитивні засади. Саме про такі можливості піде мова в даній статті.

Метою статті є виявити та дослідити «судові» примирні процедури у різних судових процесах за законодавством України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися в працях таких вітчизняних науковців, як Н.О. Коваленко, З.В. Красіловська, Я.П. Любченко, Ю.Д. Притика та інших дослідників. Однак всі ці дослідження були проведені до останньої реформи судочинства, в ході якої з'явилися нові та були вдосконалені положення про існуючі «судові» примирні процедури в Україні, що надало дослідженню даного питання нового поштовху.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що запровадженню альтернативних способів урегулювання спорів у систему правосуддя держав зроблено у Рекомендації № R(86)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження у судах 1986 р., Рекомендації № R(81)7 Комітету Міністрів Ради Європи, Рекомендації CM/Rec (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки 2010 р. та у деяких інших міжнародно-правових документах. Ці акти встановили основні засади впровадження різноманітних способів урегулювання спорів у систему правосуддя. Тому процедури, які на сьогодні закріплені в українському процесуальному законодавстві, повністю відповідають основним засадам і рекомендаціям, встановленим вищезазначеними та іншими актами.

Розглянемо їх детальніше.

I. Першим випадком, який практично виключає вплив судді на подальший рух справи, є відмова від позову позивачем і визнання позову відповідачем.

Ст. 49 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), ст. 46 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), ст.47 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) закріпили, що «позивач вправі відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог)... на будь-якій стадії судового процесу» [1; 2; 3]. Ст. 26 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) встановлює, що «відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення тягне за собою закриття кримінального провадження», «відмова потерпілого ... від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення» [4].

Таким чином, загальний підхід законодавця – надавати право позивачеві та відповідачеві, як основним учасникам процесу, керувати судовим процесом як шляхом ініціювання судової процедури, так і її припинення за власним бажанням.

Судова процедура від позасудової в даному випадку буде відрізнятися тим, що законодавець частіше за все встановлює певні умови (обмеження, «фільтри») для реалізації даного права в суді, або вимагає від судді, що розглядає справу, перевірки фактичних даних до закриття справи.

Зокрема, прикладом реалізації першої можливості є ч. 8 ст. 46 ГПК України, яка встановлює: «У разі якщо стороною в судовому процесі є адміністратор за випуском облігацій, здійснення ним відмови від позову, визнання позову на будь-якій стадії судового процесу ... можливе виключно за наявності згоди зборів власників облігацій, отриманої адміністратором за випуском облігацій, відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [2]. Це положення встановлено законодавцем задля запобігання зловживанням з боку адміністратора за випуском облігацій у таких справах. Тому без подання суду документа, що підтверджує згоду зборів власників облігацій на відмову від позову або визнання позову у цій конкретній справі адміністратор не зможе реалізувати свої права.

I з вказаним слід погодитися, оскільки відмова від позову та визнання позову породжують невідворотні наслідки у вигляді неможливості повторного звернення з таким позовом до суду, навіть у випадку, якщо певні обставини справи з часом зміняться.

Щодо другого повноваження, то ч. 6 ст. 46 ГПК закріплює, що «суд не приймає відмови від позову, ... визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії

суперечать інтересам особи, яку він представляє» [2]. Таким чином, суд має провести при отриманні від позивача клопотання про відмову від позову, а від відповідача – про визнання позову додаткові процесуальні дії щодо встановлення наявності або відсутності таких фактів/обставин, і тільки після цього може прийняти обґрунтоване рішення про прийняття або неприйняття відмови позивача від позову або визнання позову відповідачем у справі.

Вказане є важливим запобіжником для зловживань сторонами своїми правами і для належного виконання судом основної задачі захисту прав та законних інтересів учасників процесу. Іншими словами, якщо сторони не звертаються до суду і вирішують спір на власний розсуд, то можливі різні спотворення та перекручування їх прав та гарантій, що повністю покладається на самі сторони, які не обрали судовий шлях вирішення спору. Однак якщо спір потрапляє в «поле зору» системи правосуддя, то такі «професійні» органи мають належним чином гарантувати захист прав та інтересів сторін спору.

Таким чином, відмова від вимог та визнання вимог поза судовим процесом і в ході розгляду судової справи в органах правосуддя відрізняються відсутністю та наявністю додаткових гарантій для сторін, встановлених державою.

II. Другим випадком, який практично виключає вплив судді на подальший рух справи, є укладення сторонами мирової угоди.

Право укладати мирову угоду є невід’ємним правом позивача та відповідача у будь-якій справі – це загальне право, встановлене процесуальним законом виключно для позивача та відповідача. Навіть прокурор не вправі укладати мирові угоди в ході розгляду судових справ.

В даному випадку, як і в попередньому, суд не може підходити до поданої сторонами мирової угоди формально і має виконати низку процесуальних дій, які зобов’язує його зробити процесуальний закон. Зокрема, ч. 7 ст. 46 ГПК України, ч. 7 ст. 49 ЦПК України зазначають, що «сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою» [2; 1]. Ч. 5 ст. 47 КАС України навіть доповнює це положення, вказуючи: «Сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі» [3]. Однак одночасно процесуальний закон встановлює додаткову гарантію: «Суд ... не визнає умов примирення сторін, якщо ці дії суперечать закону або порушують чий-небудь права, свободи чи інтереси» [3, ч. 6 ст. 47].

Таким чином, можливість укладення мирової угоди в ході розгляду судової справи також ставиться законодавцем в залежність від результатів додаткової перевірки та оцінки судом, що створює додаткові державні гарантії захисту прав сторін спору.

III. Врегулювання спору за участю судді також доречно визнати «судовою» примирною процедурою. Даний інститут, який з’явився в ході реформи 2016–2017 рр, доповнив можливості мирного врегулювання сторонами спорів за посередництвом судді. Особливістю даного виду примирних процедур є те, що суддя бере участь не тільки на етапі визнання/затвердження, але й на етапі організації та проведення перемовин між сторонами, які відповідно до ст. 203 ЦПК України, ст. 188 ГПК України, ст. 186 КАС України мають назву «нарад». Народи можуть бути закриті та/або спільні. На розсуд судді покладається обрання видів нарад та їх кількості.

«Сторони мають право брати участь у таких нарадах у режимі відеоконференції. Спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їх представників та судді. Закриті наради проводяться за ініціативою судді з кожною із сторін окремо» [1; 2; 3].

Як зазначається у ст. 205 ЦПК України, ст. 190 ГПК України, ст. 187 КАС України, «процедура врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про її проведення» [1; 2; 3], і цей строк не підлягає продовженню.

Порядок проведення нарад та їх відмінності чітко регламентовані. Зокрема, у разі прийняття суддею рішення про проведення процедури врегулювання спору за участю судді він постановляє про це ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі. Така процедура може бути проведена по кожній справі лише один раз. Під час її проведення протокол не ведеться і фіксування технічними засобами таких нарад не здійснюється, а також «забороняється використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис» [1; 2; 3].

Всі процесуальні кодекси тотожно встановлюють, що в ході проведення даної процедури суд має право пропонувати сторонам «можливі шляхи врегулювання їх спору», однак «не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі». Сторони можуть надати свої пропозиції щодо врегулювання спору, однак суд може звернути увагу сторін на судову практику в аналогічних спорах і певним чином допомагати сторонам в досягненні взаємовигідного та одночасно законного шляху мирного врегулювання спору.

Таким чином, можна зазначити, що основні положення, пов'язані з проведенням процедури врегулювання спору за участю судді, законодавцем встановлені. І вони практично тотожні в цивільному, господарському та адміністративному процесі.

Одночасно у законодавчому закріпленні процедури проведення врегулювання спору за участю судді в різних процесуальних кодексах можна виділити деякі відмінності.

Ч. 1 ст. 188 ГПК України встановлює, що «врегулювання спору за участю судді проводиться суддею-доповідачем одноособово незалежно від того, в якому складі розглядається справа» [2]. Однак аналогічне положення відсутнє в інших процесуальних кодексах, що складно підтримати. Незважаючи на те, що суддя організує спільні та закриті наради зі сторонами спору, готується до таких нарад та виявляє позиції сторін, однак основний тягар домовленостей покладається в цій процедурі саме на сторони спору. Суд не оформлює жодного процесуального документа протягом проведення даної процедури, а у випадку, якщо сторони не домовилися про мирне врегулювання спору, спір далі буде розглядати інший суддя. Тобто судді, який прийняв рішення про проведення врегулювання спору за участю судді, відводиться другорядна та технічна роль, і відволікати на проведення таких дій колегію суддів, якщо справа розглядалася до цього колегією, не видається обґрунтованим і доцільним.

Застосування даної процедури неможливо за законодавством, якщо у справі бере участь третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Ця умова є загальною для цивільного, господарського та адміністративного процесів. Крім того, у кожному процесі є додаткові умови, за наявності яких врегулювання спору за участю судді не проводиться. Так, в адміністративних судах «проведення врегулювання спору за участю судді не допускається в адміністративних справах, визначених главою 11 розділу II КАС, за винятком справ, визначених ст. 267 КАС, та типових справ» [3, ст. 184]. В господарських судах проведення даної процедури не допускається також «у спорах (справах) про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом, а також за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство» [2, ст.186].

Висновки. Всі способи вирішення спорів можна умовно поділити на судові та позасудові. Причому в «судових» можна виділити способи, які потребують активної участі судді (врегулювання спору за участі судді), та такі, які не потребують втручання судді на стадії пошуку мирних шляхів врегулювання спору, а суддя залучається до участі в примиренні лише на останньому етапі, і його завдання фактично полягає в перевірці законності умов врегулювання спору, до якого дійшли сторони (визнання позову, відмова від позову, укладання мирової угоди сторонами).

Загалом для якісної реалізації прав та захисту законних інтересів учасників справи вони мають володіти достатньо високим рівнем самоорганізації та самосвідомості, які є обов'язковими умовами досягнення компромісу між сторонами та його належного закріплення і подальшого підтвердження його законності судом. Хоча слід зауважити, що в деяких процедурах (наприклад, при проведенні врегулювання спору за участі судді) їх результат залежить також від професійної кваліфікації судді як посередника.

З.В. Красіловська зазначає, що «саме державні органи мають бути більш зацікавлені у процедурі врегулювання спору альтернативним методом, а у разі ініціативи з боку фізичних чи юридичних осіб пропозиція має бути прийнята, тоді як судовий розгляд спору повинен виступати останнім засобом захисту порушених прав» [5, с. 149]. Однак, на нашу думку, слід піти у висновках в цьому напрямі ще далі та визначити, що судові органи також мають бути більш зацікавлені у процедурі врегулювання спору альтернативним методом, а у разі ініціативи з боку фізичних чи юридичних осіб їх пропозиція має бути прийнята з урахуванням завдань, які ставить перед органами правосуддя держава та законодавець.

Дійсно, законодавець на даний час запропонував широкий спектр можливостей мирного врегулювання спору між сторонами. Вважаємо, що подальша популяризація примирних процедур та роз'яснювальна робота, в тому числі і в суді, щодо ефективності та доцільності застосування таких процедур в перспективі буде мати позитивні наслідки для побудови в Україні правової демократичної держави.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
2. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
5. Красіловська З. В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління : дис. ... канд. наук з держ. упр. Одеса, 2017. 221 с. URL: [aref_KRAS.pdf](http://arxiv.org/abs/1704.00001) (oridu.odessa.ua) (дата звернення: 10.04.2023).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2003). Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated March 18, 2004]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (last accessed: 10.04.2023) [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine (1991). Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-XII [Economic Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine dated November 6, 1991 No. 1798-XII] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2005). Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 [Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of Ukraine dated July 6, 2005.] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 [*Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/13/2012*]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
5. Krasilovska, Z. V. (2017). Stanovlennia instytutu mediatsii v systemi publichnoho upravlinnia [Formation of the institution of mediation in the system of public administration]. Candidate's thesis. Odesa: Odesa Regional Institute of Public Administration National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. 221 p. [in Ukrainian].